

En generasjon krever oppreisning

Notater av Halvor Diesen

Når man, såvidt mange år etterpå, skal forsøke å trenge nærmere inn i okkupasjonstidens historie, er det nødvendig å gjøre seg opp en mening om hvorvidt det fundament som historieoppfatningen hittil, av denne tid, er holdbar eller ikke. I den hensikt er det nødvendig å gå tilbake til tiden foran den annen verdenskrigs utbrudd i september 1939.

Norge hadde i det øyeblikk en regjering av Arbeiderpartiet. Det var en mindretallsregjering, som bygget sin parlamentariske stilling på en avtale med Bondepartiet. Denne regjering var utgått av et parti, som i 1933 prinsipielt stemte for for en avvikling av landets forsvar. Stortinget vedtok samme år en ny forsvarsordning, som betød en vesentlig svekkelse av forsvaret i relasjon til den tidligere forsvarsordning, som var vedtatt i 1927, men som heller ikke var ført ut i livet.

Da krigen i Europa brøt ut i september 1939, erklærte den norske regjering, slik som også de andre nordiske lands regjeringer, at Norge ville holde seg nøytralt. Men de foranstaltninger som ble foretatt for å bevare denne nøytralitet, var små og litet tilfredsstillende. Norges geopolitiske stilling var den samme som under den første verdenskrig. Det var iallfall ikke blitt fordelagtigere. Tvertom var det fra første øyeblikk klart at den tyske krigsmaskin var ennå mere avhengig av den malm fra de svenske gruber, som ble skipet ut over den norske havn Narvik.

Og hvis man ikke hadde vært oppmerksom på det på forhånd, ble man straks minnet om det ved de mange krenkelser av vårt sjøterritorium, som fant sted helt fra første øyeblikk av, fra begge de krigførende stormaktsgrupper.

Det russiske overfall på Finland (vinterkrigen) burde også skjerpet oppmerksomheten. Når Hitler hadde åpnet storkrigen med overfallet på Polen, var det fordi han hadde truffet en avtale med Stalin. Det var en avtale som nærmest lignet en ikke-angrepspakt, men som man visste hadde mange hemmelige bi-avtaler. Av disse forstod man snart var delingen av et større interesseområde. Russisk besetning av de baltiske randstater var en del av disse

Halvor Diesen, Partiet i Halden
Hans av Smålandets Amtskole
Hemmelshaven i Høyre.

hemmelige avtaler. Videre var det tydelig at Stalin hadde sikret seg Finland som interessområde. Dette ble bekreftet ved vinterkrigen og man spurte uvilkårlig blant interesserte i Norge om også Nordkalotten var blitt Stalin interessområde. Da vinterkrigen sluttet med våpenstilstand mente man å kunne gå ut fra at Norge ikke i øyeblikket hadde noe å frykte fra den kant. Oppmerksomheten samlet seg om muligheten for en tysk eller britisk infiltrering. Begge var interessert i å kontrollere den norske skipsled..

Det er unødvendig i denne forbindelse å gjennomgå alle de forsømmelser den norske regjering fikk på sin samvittighet. I nøytralitetskrenkningene fikk Alrmark-affæren i Jøssingfjorden en klimaks, idet begge maktgrupper samtidig krenket nøytraliteten, uten at det fra norsk side ble foretatt noget for å vise at vi mente noe med det at vi ville hevde vår nøytralitet. Så kom de hektiske dagene i april, hvor regjeringen konsekvent nektet å handle, og katastrofen rammet Norge 9. april 1940.

Det som inntraff 9. april 1940 avslørte regjeringen Nygaardsvold fullstendige fiasko når det gjaldt sikkerhetspolitikk og forsvarspolitikk, to sektorer i en stats styre, som hører sammen. Ved å fornekte dette faktum hadde regjeringen ført landet direkte opp i en krig. Den var - som rimelig kunne være - helt lammet av sjokket, hvilket førte til at den heller ikke hadde noget initiativ de efterfølgende dager. Og denne regjering, som hadde mistet enhver tillit, var det stortinget på Elverum, den 10. april 1940, ga en slags fullmakt til å styre landet til det igjen ble fritt. En regjering som hadde vist at den ikke kunne styre landet i fred, fikk en slegs fullmekt til å styre det i krig. En slags fullmakt? Ja, den var formelt sett utilfredsstillende, og et hastverksarbeide. Det var stortingspresident Hambros konklusjon på stortingets møte, som ville bli det siste, før landet igjen kunne bli fritt. Det ble et punktum, som tolkes som en fullmakt.

Det norske folk hørte intet til sin regjering, så lenge krigshandlingene stod på. Ingen savnet det heller. Men så fikk man høre at krigshandlingene i Norge var slutt, og regjeringen Nygaardsvold fulgte kongen til London. Den var "kanoniser" som et slags "fantom"-regjering.

3.

Den var opphøyet til en slags "fantom"-regjering, som skulle styre Norge fra London.

Regjeringen Nygaardsvold ble ikke mere populær av det." Dens forbindelse med hjemlandet var meget løs. Den kunne intet gjøre før å skape noen nærmere kontakt, enn hvad kurerer kunne hente og bringe eller hvad det kunne snappes opp i radio. Folk i Norge hørte i denne tid på hvad kongen hadde å si, og etterhvert spilte "røsten fra London" i Øksnevads nyhetsformidling en meget betydelig rolle, ikke minst fordi det ga alle dem, som syslet med utsendelsen av "illegale" aviser, et rikt, og for det meste, vel avveiet materiale, til forsendelse videre..

For å gjøre en lang historie kort: Vi hjemme i Norge var overlatt til oss selv. De situasjoner som oppstod fra tid til annen under okkupasjonen, måtte vi takle på egen hånd. Det vi her hjemme hørte fra regjeringen i London, var - stort sett - ikke rosverdig. Ryktene gikk, og man fikk en sterk fornemmelse av at regjeringspartiet med hell søkte å forberede sin hjemkomst, i vel forberedt stand.

Det hjemmeverende norske folk fikk igrunnen ingen kontakt med "fantom"-regjeringen, før krigen var slutt, og okkupasjonen gikk over historien. Da kom regjeringen hjem, med Landssvikeranordningen i porteføljen. Den var laget og vedtatt i London. Den var i virkeligheten et forsøk fra Nygaardsvold-regjeringens side, på å velte alt ansvar for det som var skjedd 9. april 1940 og senere i fem år, over på en krets mennesker hjemme, et parti som iallfall ikke hadde noe ansvar for det som overgikk oss 9. april 1940 og derefter i fem år. N.S. hadde ingen mann på stortinget i 1940. Partiets konstitusjonelle program var kjent fra før

At denne landssvikeranordning var grunnlovstridig, er det vel idag ingen som er i tvil om. At regjeringen fikk det gamle storting, som var valgt i 1936 og som selv var ansvarlig for at vi hadde regjeringen Nygaardsvold, vedtok anordningen i 1945, kan ikke forbause. At høyesterett godkjente landssvikeranordningen som gjeldende lov, var forferdende, men kan kanskje forklares ved at medlemmer av høyesterett selv hadde vært rådgivere for anordningen. At det juridiske fakultet ikke protesterte mot anordningen, var utilgivelig. Men verst av alt var at det historieske fakultet godtok anordningen som et mønster for det som skjedde her i de fem okkupasjonsårene.

En historisk vurdering av det som hadde skjedd i Norge under den isolasjon landet hadde befunnet seg i under okkupasjonen, skulle tilsi at den historiske vurdering av folks handlemåte her skulle ha tatt sitt utgangspunkt i de problemer folk her hjemme hadde. De kunne være forskjellige fra sted til sted. Men de hadde som fellestrekk, at man lite eller intet kjente til det som foregikk i London. Ja sogar "Kretsen"3 adferd i Oslo var ukjent for den aller største del av landet.

I Oslo og i andre større byer var det nok skapt en motvilje mot NS, som kunne lignedes med en lynsj-mentalitet. Denne spredte seg etterhver Videre ut, og kom etterhvert til London, hvor den resulterte i den beryktede "landssvikeranordning"..

Man kan antageligvis ikke frikjenne "Kretsen" i Oslo, fra å ha inspireret regjeringen i London til et strengt oppgjør med NS. Men det frikjenner ikke regjeringen fra det ansvar som fulgte med en grunnlovsstridig forordning. Det ville forevrig være en oppgave for en historiker, å efterspore, hvor meget og hvor langt regjeringen har fulgt inspirasjoner fra "Kretsen".

Som det nu ble, kom regjeringens anordning, fulgt av stortingets vedtak i 1945, til å piske opp denne lynsjementalitet slik at den efter hvert besatte hele rettsapparatet og de forskjellige massemedia.

Det kan vel sies generelt at det fandtes landsforredere, som var medleme av NS. Men det kan vel også slås fast, at man godt kunne være landsforreder, uten å være medlem av NS. I alle tilfeller måtte vedkommendes ^{forståelses} gjerningsinnhold, derunder også de subjektive straffbarhetsbetingelser, bringe det inn under de bestemmelser om forrederi, som ble rammet av straffeloven av 1902, som dekket slike handlinger, og som var gjeldende 9. april 1940. Å være medlem av et politisk parti hadde aldri vært straffbart i Norge. Selv i 1920-årene, da vi hadde et politisk parti, som hadde som sitt program å ville endre landets konstitusjon ved en revolusjon, dukket ikke tanken om å forby medlemskap av et slikt parti. Tvert imot, kan man gjerne si. Da, man etter stortingsvalget i 1924 skulle konstituere det nye storting, utsatte man stortingsmøtet for at to nye stortingsmedlemmer, valgt på et slikt revolusjonært program, kunne bli løslatt fra fengslet, hvor de avsonet dom for militærnekting.. Slik var det den gang.

I tillegg til en heksejagt efter å straffe medlemmer av NS, føyet landssvigeranordningen også et nytt ersatningsgrunnlag

grunnlag, nemlig at medlemmer av NS skulle være solidarisk ansvarlige for den skade partiet hadde påført landet.. Nu har det visnok ikke vært gjort noe forsøk på å regne ut, hvilket skadebeløp det i dette tilfelle ville dreie seg om. Det ble derfor nærmest å anse som en bot som tilleggsstraff. I et fremtredende tilfelle kom dette til å vise sin groteske karakter. Det ble, som kjent ikke reist noen straffesak mot Knut Hamsun, men derimot en erstatningssak. Nå viste det seg å være tvil om Knut Hamsun virkelig var medlem av NS. Dette var en tvil, som den juridiske dommer i Grimstad byrett avgjorde til Hamsuns fordel. Men da saken kom til høyesterett, var ingen av dommerne der i tvil. Hamsun skulle vær så god være medlem..

Om det ikke ble foretatt noen beregning om hvad NS' styre hadde kostet landet, så ville det være et meget enkelt spørsmål å bringe på det rene hvad arbeiderpartiets regjerings vanstyre hadde påført landet av skade. Man kunne f. eks. begynt med Norges Banks okkupasjonskonto plus de utgifter det hadde kostet å holde en regjering m.m. i England. Men det ble ikke tale om å pålegge arbeiderpartiets medlemmer et solidarisk ansvar for hvad dets regjerings vanstyre hadde påført landet.

Et direktiv fra regjeringen, som også gled lett inn hos de offisielle historieskrivere, var påstanden om at Norge den hele tid hadde vært i krig mot Tyskland, også efter at krigshandlingene i Norge var slutt, og regjeringen flyttet fra landet. Der må det vel ^{ikke} på det rene at om enn, efterhvert, regjeringen i London og de norske i de vesteuropeiske land var i krig med Tyskland de jure, så var iallfall vå hjemme i Norge ikke i noen militær krig. En annen sak er at Terbovens tale den 25. sept. 1940, av mange ble oppfattet som en krigserklæring mot det sivile Norge. Men det var en "krigserklæring" som man måtte reagere individuelt på. Man hadde intet organ, ingen instans å venne seg til, for å få svar på spørsmålet om hvorledes en slik krig skulle takles.

Forholdene i Norge i de fem okkupasjonsårene var meget vanskelige. Vi hadde en regjering i London, som bare et fåtall hadde noen tillit til. Så liten var denne regjerings anseelse at endog den hjemmeværende del av stortingets presidentskap var villig til den og gikk med på å avsette den, for å få et eget riksstyre her hjemme. Vi hadde ingen presse, ingen radio, tilgjengelig for alle. Folk var gjenstand for en skupeløs propaganda for ensretting.

Så meget er blitt klart, at menneskenes handlinger og standpunkttagen her i landet, må bedømmes ut fra de forhold som var de rådende her i landet, ikke efter synsmåtene i London

Såvidt eridres var det Bismarck, som i sin tid svarte, da han ble spurt om han ikke var redd for historiens dom: "Historien? Den skriver vi selv."

Denne uttalelse faller meg inn ved betraktningen av regjeringen Nygaardsvold. Den forsøkte å skrive historien selv. Men på samme måte som Bismarck, vil man oppdage, at så letvint er det ikke i det lange løp.

x

Det ville være av stor betydning å få en vitenskapelig granskning av landssvikeranordningens tilblivelse, og hvor de mange forunderlige synsmåter har sin kilde. Bl.a. den ting at man i denne anordning forutsetter at ethvert medlemskap av NS, var en støtte av tyskerne. Det motsatte var jo tilfellet. Det må antas at de fleste som i årene 1940 - 1944 tvert imot, meldte seg inn i NS for å støtte den norske administrasjon i Norge. Så langt som til fantomregjeringen i London rakk ikke de flestes tankegang i disse årene. Man plikter å tro dem, når de hevder at det var for å støtte et norsk styre, de meldte seg inn. Naturligvis fandtes det undtagelser, personer som grep til det makttålbud tyskerne ga, for at de kunne fremme sine særlige undtagelser fra konstitusjonen. Men man må gå ut fra at dette var undtagelsene, inntil noe annet kan bevises.

Like interessant ville det være om man kunne slå fast, hvorfra den besynderlige erstatningsbestemmelse skrev seg ~~fra~~. Hvis hensikten var å bringe på det rene, hvem som hadde tjent på det tyske regimente, så var det andre veier å gå. Det var en mengde bedrifter som tjente gode penger på tyskernes tilstedeværelse og det var mange som søkte godt betalt arbeid ved tyskernes anlegg, uten å være medlemmer av NS..

Det er ikke her meningen hverken å dømme noen eller frifinne noen. Det er det de lovlige domstoler som skal gjøre, i henhold til gjeldende lov. Men om landssvikeranordningen, må det være tillatt for en jurist og et almindelig menneske, å si at den er en skamplett på norsk rettsvesen. Det var en "undtagelseslov", av den type som kan forekomme i et diktaturstyrt land. Det beste man kan si om den, er at den var ganske overflødig.

Et tema, som det er maktpåliggende å få belyst meget grundig og vitenskapelig, er hvorvidt Norge virkelig var i krig eller ikke, etter at kampene ble avsluttet, etter våpenstilstanden 10. juni 1940. Et av de avgjørende momenter synes å måtte være regjeringens egen adferd. Regjeringen ga fra London, i slutten av juni 1940, eller omkring månedsskiftet juni/juli, tillatelse til at de i Sverige

internerte norske tropper (av Østfoldbrigaden), å vende tilbake til Norge. Det må man vel kunne se som en tilkjendegivelse av at det ikke lenger rådet en krigstilstand i Norge. Det ville vel være en uhørt ting i verdenshistorien at en land som var i krig sendte tropper som var unngått fienden, reise tilbake til den fiendtlige krigsleir, for å tjenesgjøre i såvel tjeneste der.. Til og med befalet fikk lov til å reise hjem hvis de ønsket. Det er lite påfallende at man da i hjemlandet gikk ut fra at krigstilstanden, for så vidt Norge angikk, var opphørt. At de utenfor landet værende norske meldte seg til tjeneste dær hvor det var ønsket, var en sak som man ikke fant hadde noget med Norges "krigstilstand" å gjøre.

X

Någe år er gått efter okkupasjonen. Mange av dem, som ble rammet av oppgjøret etterpå, er gått bort. Å skaffe de enkelte en oppreisning, er det vel for sent å tenke på. Siste gang saken var oppe i stortinget, ble det mot en stemme besluttet at sakene ikke skulle tas opp igjen. Den ene stemme var en sorenskriver, som representerte Arbeiderpartiet fra Sogn og Fjordane.

Men om man ikke kan skaffe de enkelte oppreisning, så kan en saklig og vitenskapelig granskning av den tid det her dreier seg om, ~~sa kan man~~ gi en generasjon den oppreisning, som ligger i en korrekt historisk utredning.

Det må være et mål, for alle, som har den ringeste fornemmelse av at urett er begått.